

‘Peace is a question of will. All conflicts can be settled, and there are no excuses for allowing them to become eternal. If the political will is there, we can solve anything.’

- Martti Ahtisaari

‘Peace cannot be kept by force; it can only be achieved by understanding.’

- Albert Einstein

Veroordeelde weigeraars in Nederland

Periode	Aantal veroordeelde weigeraars in Nederland	Strafmaat
1915-1923	Ruim 800	4-10 maanden
1924-1940	Plusminus 100	10-30 maanden
1946-1949	2.565 wegens desertie, bevelweigering of dienstweigering.	1 tot maximaal 7 jaar
1950-1974	Jehova's getuigen 587	21-24 maanden
1950-1982	Plusminus 40	18-21 maanden
1983-1992	Plusminus 58	12 maanden
1993-1996	Plusminus 9	6-9 maanden
1 januari 1997	Opschorting opkomstplicht	

Inhoud

Voorwoord 9

Inleiding 11

1. Naar de gevangenis voor je principes 23
2. Hoe vormt je wereldbeeld zich? 51
3. Tolstoj, De Ligt en Gandhi 69
4. Kan een oorlog rechtvaardig zijn? 93
5. Dienstplicht, de Koude Oorlog en Onkruid 117
6. De arena van het Hoog Militair Gerechtshof 139
7. Een toegewijd ideaal 163
8. Bovenaan het lijstje van de inlichtingendienst 187
9. Vrede is een daad 209

Epiloog 237

Dankwoord en verantwoording 245

Bronnen 249

Register 255

Inleiding

Gewapend met een steenbeitel en een hamer stond ik kort na de val van de Berlijnse Muur met duizenden anderen kleine stukjes beton uit de gehate Muur te hakken. Wat nog verrassend moeilijk was. Het was een paar weken na die bijzondere 9 november 1989 en iedereen in Berlijn leek euforisch, de Muur tussen Oost- en West-Berlijn was gevallen en ook nog volstrekt geweldloos, na maandenlange vreedzame protesten. Kon het mooier? Misschien was dit zelfs wel het einde van de Koude Oorlog, waar ik, geboren in 1957, een kind van was. Soms had ik heel even het gevoel dat ik als totaalweigeraar zelfs een beetje had meegeholpen om die absurde vijandschap te doen verdwijnen. Wat natuurlijk nergens op sloeg.

Overal op straat zag je groepjes mensen praten en discussiëren. Er werd veel gelachen. Op Alexanderplatz, hartje Oost, zag ik een kleine demonstratie van een groepje oudere mannen. Ze hadden een spandoek met de tekst: 'Wir wollen unsere Chefs selbst wählen.' Ik bedwong de neiging om naar ze toe te lopen om te zeggen dat wij dat in het vrije Westen ook niet kunnen. Of bedoelden ze met Chefs het parlement en de regering?

Ik kende de DDR een beetje van binnenuit sinds mijn partner Marianne en ik in 1982 vriendschap hadden gesloten met

een domineesechtpaar in Leipzig, Matthias en Ulrike. Mensen zoals wij, midden twintig, geen cent te makken, levend in een woongroep in een kraakpand, met dezelfde muzieksmaak: Bob Dylan en de Stones. We waren er een paar keer op bezoek geweest. Bezoeken die, zo bleek later, goed in de gaten waren gehouden door de Nederlandse BVD, de Binnenlandse Veiligheidsdienst, voorloper van de AIVD.

Hoeveel mooier had het Europa kunnen vergaan na de val van de Muur? In één klap was de angst voor een allesvernietigende kernoorlog voorbij. De angst voor de Russen, die er bij ons vanaf 1945 was ingehamerd, verdween als sneeuw voor de zon. Er waren optimistische geluiden over een ‘nieuwe veiligheidsarchitectuur’ van Vladivostok in het Oosten van Siberië tot aan Lissabon, het westelijkste deel van Europa. De Russische leider Gorbatsjov hief op 1 juli 1991 het Warschaupact op, het militaire bondgenootschap van Rusland met een aantal Oost-Europese landen. Er werd gespeculeerd over een Russisch lidmaatschap van de NAVO, of zelfs de opheffing ervan.

Het liep volledig anders. Rusland viel uiteen, de voormalige Oostbloklanden sloten zich massaal aan bij de NAVO, overal namen de spanningen toe en Rusland viel in 2022 met een grote troepenmacht Oekraïne binnen.

Anno 2025 is Europa opnieuw volledig in de ban van oorlog. Het Russische gevaar komt in volle vaart op ons af, waar schuwen onze politici en militairen. Overal gaan de militaire budgetten omhoog, 2 procent is niet genoeg, de NAVO wil naar 5 procent. Rusland is – net als tijdens de Koude Oorlog – het grote gevaar, al hebben we in Europa vergeleken met Rusland nu al een enorme overmacht aan soldaten en wapens. Zo heeft Europa volgens de Britse denktank IIS ruim 3 miljoen militai-

ren in actieve dienst, Rusland ruim 1 miljoen. Ook in aantallen land- lucht- en zeewapens heeft Europa een enorm overwicht. Europa is niet alleen veel beter bewapend, we geven ook nog eens veel meer uit aan wapens. Zonder de vs een factor 3 meer dan Rusland, met de vs zelfs tienmaal meer volgens het overzicht ‘military size by country’ over 2024 van de Verenigde Naties.

Kennelijk winnen de emoties het van de kille cijfers, want die cijfers blijken niet te overtuigen. Wat in deze tijd ook niet meer overtuigt is de gedachte dat je met diplomatieke inzet conflicten in de kiem moet proberen te smoren. Of, als ze toch zijn uitgebroken, ze met onderhandelingen moet zien te beëindigen. Wie daarvoor pleit speelt Poetin in de kaart, heet het dan. Dat is dan meteen een reden om niet voor onderhandelingen meer te kúnnen pleiten. Je wordt in het verkeerde kamp geplaatst, dat van de ‘Poetin-Versteher’ zoals de Duitsers dat zo mooi zeggen. Het helpt dan niet als je zegt dat ‘Verstehen’, begrijpen betekent, en dat dat iets anders is dan begrip hebben.

Praten is uit. In plaats daarvan heeft het oorlogsvirus ons allemaal te pakken gekregen. Hoe zei Mark Rutte, de secretaris-generaal van de NAVO dat medio januari 2025: ‘Meer geld naar defensie, anders moeten we Russisch leren of emigreren naar Nieuw- Zeeland.’ Hij zei het letterlijk. Teksten die je zelfs tijdens de Koude Oorlog niet vaak hoorde.

We slaan massaal blikvoer in, water, zaklampen, EHBO-setjes. Cash geld en jodiumpillen tegen radioactieve fall-out na een kernbom. Het oorlogsvirus is een merkwaardige combinatie van enerzijds angst en anderzijds een vreemd soort nationalisme, zie de wervingsspotjes van Defensie over generatie D: Defensie heeft mensen nodig die hun nek uit willen steken voor een ander. Defensie zoekt doeners en doorzetters. Men-

sen die snappen dat je dingen samen moet oppakken. ‘Wat pak jij op?’

Zijn we stiekem een beetje trots op de jongeren die voor Defensie kiezen? En op al die fantastische wapens die de wapenindustrie ons laat zien? Kijk eens hoe de zwaar gedecoreerde militairen in de media bijna verlekkerd kunnen praten over aanval en verdedigen, over tactiek en strategie en wat je met al die wapens kan. Ze zullen het nooit hardop zeggen, maar het lijkt soms alsof ze er zelfs een beetje van kunnen genieten, van de gedachte aan oorlog. We zijn een slap en verwend volk geworden lees ik bij sommige commentatoren en columnisten. Misschien hebben we een oorlog nodig?

We staan opnieuw op een kantelpunt in de geschiedenis: escaleren, de confrontatie zoeken, of de-escaleren, je taal matigen, het contact herstellen en een compromis zoeken. Dit boek is een vurig pleidooi voor het laatste.

Toen ik in 1979 tot achttien maanden cel veroordeeld werd door de krijgsraad in Arnhem, zat Nederland samen met de andere NAVO-landen nog vol in de escalatiemodus en waren we in de ban van de plaatsing van 48 nieuwe kernwapens. We moesten wel, want ‘zij’ hadden ook nieuwe raketten. De kernwapenwedloop nam absurde vormen aan, de wereld kon duizendmaal totaal vernietigd worden. Niemand leek bereid of in staat die waanzin te stoppen.

Al een paar jaar eerder had ik de militaire dienstkeuring geweigerd. Dat was in mijn ogen een keuring om te beoordelen of ik geschikt was om uiteindelijk een moordenaar te kunnen zijn. Die eer hield ik aan mezelf. Ik verafschuwde het militaire

denken en gunde het ‘de andere kant’ niet om mij voor hun gewetenloze spel te keuren.

Dat gold ook voor de mogelijkheid om een beroep te doen op de Wet gewetensbezwaren. Wie niet in dienst wilde kon om erkenning van zijn bezwaren vragen. Met een verplicht onderzoek van je ‘geweten’ door een psychiater, dat was in mijn ogen helemaal bizar. Niet ik, die niet mee wilde doen aan de oorlog moest naar de psychiater, maar al die anderen, die gedachteeloos als soldaat hun bijdrage aan deze waanzin leverden. Ik had het niet van een vreemde, ik kom uit een pacifistisch nest. Met speelgoedpistooltjes spelen was taboe, net als foute spelletjes als Stratego. Ik was er trots op.

Als totaalweigeraars stonden we op de schouders van vele honderden, zo niet duizenden anderen die ook totaal geweigerd hadden sinds het begin van de twintigste eeuw. Ik was een pacifist maar ook een antimilitarist. Ik verafschuwde legers en het idee dat je conflicten met oorlogen uit kon vechten. Bovendien geloofden we, pacifisten, niet in het afgezaagde verhaal van de vijand en de afschrikking. We zagen de dubbele moraal die het Westen erop na hield, met NAVO-landen die tegelijkertijd een dictatuur waren – Portugal, Griekenland en Turkije. Met gebabbel over vrijheid en democratie maar ondertussen militair ingrijpen in Chili en Vietnam. Met duizelingwekkende uitgaves aan het militaire apparaat terwijl er dagelijks zoveel mensen van de honger stierven. Het was in mijn ogen totaal ongeloofwaardig.

Rond mijn totaalweigering was ik veel in het nieuws, ik schreef menig pamflet en artikel, ik was standvastig in mijn ideeën. Voor de veiligheidsdiensten was ik het gezicht van de totaalweigeraars. Na de opschorting van de dienstplicht in 1996 eb-

de de aandacht voor het onderwerp weg. Maar met het uitbreken van de oorlog in Oekraïne kwam het als een boemerang terug in de samenleving. Een week na het uitbreken ervan belde *De Telegraaf* als eerste: ‘Wat vindt u als pacifist dat we moeten doen?’

Kort na het uitbreken van de oorlog van Rusland en Oekraïne kwam ik op straat een oud-dienstweigeraar tegen die ik lang niet had gezien. Hij zag het speldje met het gebroken gewiertje op mijn jas. En dat verbaasde hem. ‘O, ben jij nog bij de oude club? Nou, ik niet meer.’ We wisselden kort onze standpunten uit. Hij noemde Poetin een gevaarlijke en wrede dictator die straks heel Europa zijn wil zou opleggen en daarom gestopt moest worden. Ik had net in het *Dagblad van het Noorden* betoogd dat Zelensky de wapens moet neerleggen om verder bloedvergieten te voorkomen en beter kon gaan onderhandelen. Mijn oude medestander en ik begrepen elkaar niet. Ik complimenteerde hem met zijn mooie nieuwe hond en we gingen ieder ons weegs.

Sinds de Russische inval in Oekraïne hebben veel meer vrienden van vroeger een ander pad gekozen. Voor het *Vredes-Magazine* interviewde ik die zomer oud PSP-Kamerleden die stuk voor stuk zeiden nooit 100 procent pacifist te zijn geweest. Ze noemden mij naïef.

Het waren dezelfde mensen die mij steunden toen ik in 1979 als totaalweigeraar achttien maanden celstraf kreeg omdat ik elke medewerking aan de militaire dienst weigerde. Nu was alles anders. Pacifisme was iets van vroeger. Dat was pijnlijk. Goed, ik was een principieel dienstweigeraar geweest, ik had

een jaar voor mijn principes in de gevangenis gezeten, dat gaf mij nog enig krediet. Maar eerlijk gezegd: met mijn ethische praatjes over het doden van anderen en hoe misdadig dat is, daar kwam en kom ik niet ver mee. Zelfs oud-totaalweigeraars bleken te worstelen met de vraag hoe ze zich tot de oorlog in Oekraïne moesten verhouden. ‘Helaas houden staten zich in de praktijk niet aan wat ze plechtig hebben beloofd,’ schreef oud-totaalweigeraar Theo Wolswijk mij, met wie ik in 1979 vast had gezeten in de militaire gevangenis in Nieuwersluis. ‘Westerse landen hebben decennialang overall oorlog gevoerd, marionettenregimes in het zadel geholpen, en wapens geleverd aan dictaturen. Heel verkeerd. Even zo verkeerd is de huidige inval van Rusland in Oekraïne. (...) Accepteren dat Rusland een deel van Oekraïne annexeert, is de weg vrijmaken voor tientallen nieuwe oorlogen. Hoe kan Rusland gedwongen of aangespoord worden om zich terug te trekken? Dat is met wapens voor de Oekraïners om zich te verdedigen en met diplomatie met alle andere landen. Accepteren we de soevereiniteit (en de integriteit van territorium) van een land, ja of nee?’

Oud-totaalweigeraar Willy Last schreef mij: ‘Aanvankelijk dacht ik dat voor Oekraïne de oorlog een rechtvaardige oorlog was. Nu ben ik de mening toegedaan dat er geen rechtvaardige oorlogen bestaan. Oorlogen zijn altijd onrechtvaardig. Ze brengen altijd fysieke en mentale vernietiging van mensenlevens, dieren, natuur en cultuur met zich mee. Dat is nooit rechtvaardig, maar misdadig. Ik ben van positie veranderd naarmate ik meer kennis heb genomen van achtergrondinformatie over de oorlog. Er is niet alleen sprake van een agressieoorlog van het ene tegenover het andere land. Er spelen andere strategische belangen van vooral westerse landen mee.’

In de zomer van 2024 herlas ik *De wereld van gisteren*, de autobiografie van de Joods-Oostenrijkse schrijver Stefan Zweig. Daarin beschrijft hij onder andere het nationalisme en chauvinisme in Oostenrijk aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog. Hoe dat won van het gezond verstand: ‘Het geloof van mijn vrienden in oorlog bracht mij vaak aan het twijfelen of ik zelf krankzinnig was te midden van deze verstandige mensen, of juist als enige verschrikkelijk wakker te midden van hun dronken gebral. Te midden van hen die riepen: overwinning of de ondergang.’ Ik had hetzelfde gevoel als Zweig beschrijft: was ik naïef in mijn afkeer van oorlog of was ik juist ‘wakker’?

Het mag dramatisch klinken, maar ik heb het gevoel dat we weer op zo’n moment in de geschiedenis zijn aanbeland. De oorlogstrom doet iets raars met mensen: we zijn er bang voor en we zijn tegelijk trots als we eenmaal ten strijde trekken.

Een voorbeeld: de oorlog om de Falklandeilanden in 1982. ‘Oorlog is per definitie waanzin, maar oorlog om een paar nauwelijks bewoonde eilanden is de waanzin ten top,’ schreven de Britse kranten. Maar toen de Argentijnse kruiser *Generaal Belgrano* in de grond geboord werd met 368 doden tot gevolg, was het Britse enthousiasme enorm. Hetzelfde in 2003 bij de aanval op Irak, de ‘Operation Iraqi Freedom’. In februari 2003 demonstreerden in Londen nog een half miljoen Britten tegen de voorgenomen Britse deelname, eind maart was 84 procent van de Britten voorstander van het voortzetten van de oorlog en het afzetten van Saddam Hoessein. Oorlog is te gevaarlijk om aan politici en militairen over te laten, of aan de bevolking van de strijdende landen. Omdat primitieve oordelen het te gemakkelijk winnen van het gezond verstand.

De periode dat wij ons als totaalweigeraars luidruchtig manifesteerden, van 1975 tot 1989, was achteraf een heel bijzondere tijd. Zeker, de bewapeningswedloop was enorm, de angst voor de bom was dat ook. Maar er was ook een sterke tegenbeweging. De mogelijke komst van nieuwe kernwapens op Nederlandse bodem spleet het CDA, toen de grootste partij. Coryfeeën uit het CDA verzetten zich publiekelijk tegen die nieuwe kernwapens. Wie de kranten van toen erop naslaat, ziet diepgaande beschouwingen en discussies. De Kerken roerden zich, wetenschappers. Uiteindelijk demonstreerden in 1981 en 1983 honderdduizenden mensen in Amsterdam en Den Haag. Zelfs militairen in uniform liepen mee: ‘Geen nieuwe kernwapens in Nederland.’

Wat ik pas later inzag was dat er gedurende die barre Koude Oorlogsjaren ook altijd actief achter de schermen was gewerkt aan wapenbeheersing en normalisering van de betrekkingen. Achteraf heel bijzonder was de visionaire ‘Ostpolitik’ van Willy Brandt, de West-Duitse bondskanselier in de jaren zeventig. Brandt realiseerde zich dat je juist met je grootste vijand tot ontspanning en overleg moet komen. De erkenning van de DDR door de Bondsrepubliek was in 1973 een regelrechte sensatie. Net als de Helsinki-akkoorden tussen Oost en West uit 1975 dat zijn. Of de zorgvuldig onderhandelde beperkingen van het kernwapenarsenaal die er gedurende de Koude Oorlog ook waren.

Dat alles ontbreekt in deze tijd en maakt van Europa een nog gevaarlijker plek dan in de tijd van de Koude Oorlog. We leven nu in een tijd van louter escalatie. De geest is uit de fles en dat is vreselijk. De onverzoenlijke woorden die we dagelijks vanuit Den Haag, Brussel en andere regeringscentra horen maakt onze geesten rijp voor oorlog.

Hoe ontsnap je aan een conflict met een onredelijke vijand? Natuurlijk, als we dat wisten hoefden we nooit meer na te denken. Mijn antwoord zou zijn: laat je om te beginnen niet meeslepen in gemakkelijke antwoorden. Blijf genuanceerd denken; maak van je vijand geen duivel, maar weer een mens. Accepteer nooit dat het doden van anderen 'een noodzakelijk kwaad' is.

Afschrikking werkt, zeggen velen, omdat 'de vijand' het wel uit z'n hoofd zal laten om een tot de tanden bewapend land aan te vallen. Het zou deels waar kunnen zijn als leiders puur rationeel zouden opereren. Maar even zo vaak handelen ze uit een rancune, onverschilligheid, onderschatting of zijn ze verblind door een ideologie. Als de vijand zich bewapent moet je wel mee, en beland je dus in een wapenwedloop zonder einde. Dan is het alleen nog wachten op een foutje. Dat Europa na 1945 vrede kende is niet dankzij de afschrikking, maar ondanks, dat lijkt mij een juistere conclusie. Voor een digitale oorlog geldt hetzelfde: cyberaanvallen zijn bijna niet te voorkomen tenzij je bereid bent om van je land een politiestaat te maken die alles en iedereen in de gaten houdt. Iedereen kan immers iets van plan zijn? Dat heet geloof ik het kind met het badwater weggooien. Om over de duizenden miljarden die die bewapening kost en die we zoveel beter zouden kunnen besteden nog maar te zwijgen.

Nee, wat we nodig hebben is een nieuwe visionaire leider zoals Willy Brandt, die zich realiseerde dat je ontspanning bereikt door je in te leven in de andere partij. Brandt erkende het bestaan van de DDR, het in feite door de Russen bezette Oost-Duitsland. Zijn latere opvolger Angela Merkel, zelf opgegroeid in de DDR, realiseerde zich dat je niet van het een

op het andere moment de wereld naar je hand kan zetten en sprak van ‘strategisch geduld’. Onze oud-minister Jan Pronk zegt in de lezingen die hij nog geeft ook behartenswaardige woorden als hij ons voorhoudt dat Rusland bestaat en Rusland zal blijven bestaan. Het is een heel groot land en ligt in Europa. Dat kan je allemaal vervelend vinden, maar het is een gegeven. ‘Vrede sluit je niet met je vrienden, maar met je vijanden,’ zegt Pronk.

Wat we als eerste moeten doen is onze politici tot de orde roepen. En niet accepteren dat zij ons in een oorlog storten. Want oorlog is het ergste wat mensen elkaar kunnen aandoen. In de woorden van de Australische politicoloog John Keane: ‘Oorlog is het feest van de duivel. Oorlog verwoest en ruïneert levens. Hij doodt. Zijn moorden verwarren geesten, verbrijzelen dromen, breken harten en vergiftigen fatsoen. Zij die overleven, leven permanent met de oorlog in hun binnenste.’

En de treurige les is dat de waan van de oorlog pas laat doordringt. Zoals de Britse premier Lloyd George al opmerkte in 1917: ‘Als de mensen echt zouden weten hoe het er aan het front aan toegaat, dan zou de oorlog morgen voorbij zijn. Maar ze weten dat niet, en ze mogen het ook niet weten.’

De dag dat ik weigerde om mijn schoenen uit te trekken bij een militaire keuring ligt inmiddels decennia achter mij. Het heeft een enorme invloed gehad op mijn verdere leven. Omdat ik vanaf dat moment een onkwetsbaarheid ervaarde, iets wat ik met veel totaalweigeraars deel, namelijk dat je n   kan zeggen op het moment dat het erop aankomt. En de kracht die je daarbij ervaart. Ik heb er mijn leven lang profijt van gehad.

In dit boek vertel ik wat er gebeurde na de weigering om mijn schoenen uit te trekken, het verblijf in de gevangenis en de

processen bij de krijgsraad en het Hoog Militair Gerechtshof (HMG). Ik probeer te verklaren waar mijn diepe weerzien van het leger vandaan komt en welke rol mijn opvoeding daarin speelde en wie mij inspireerden. Nederland kent een lange antimilitaristische geschiedenis, hoewel dat vergeten lijkt. Velen gingen mij voor. In de periode voor en na de Eerste Wereldoorlog en in de jaren van de koloniale oorlog met Indonesië waren er veel weigeraars. Ook na mij maakten velen kennis met de krijgsraad en het HMG, tot de opschorting van de opkomstplicht in 1996. Ik vertel de verhalen van totaalweigeraars en voorlevers van vrede als daad en reflecteer op de huidige situatie. In slothoofdstuk 9 bezin ik me op de vraag of geweldloos verzet een alternatief kan zijn, en op de vraag hoe we uit de escalatie komen.

Remco Campert dichte ooit:

Verzet begint niet met grote woorden (...)
jezelf een vraag stellen, daarmee begint verzet
en dan die vraag aan een ander stellen.

Dit boek stelt zo'n vraag: voor welke toekomst kiezen we?
Daarover gaat dit boek.